

„Hoție și rebelie” - banditismul în vremea Zaverii de la 1821

Bogdan-Vlad VĂTAVU*

Abstract

“Thief and Rebellion” – Banditry in the Time of Zavera from 1821

This paper examines the relationship between banditry and revolution during the troubled events that captured Wallachia and Moldavia in 1821. While not neglected in Romanian historiography, the topic is rarely approached in an analytical and critical manner, the bandits associated with the uprising led by Tudor Vladimirescu always being portrayed as champions of the social and national ideals promoted by the revolutionary programme, although no concrete evidence is given in this sense. Therefore, the research questions posed here are the following: do the bandits participating in the uprising assume its ideology? Or are they just selfish opportunists on the look for plunder? If they do assume an ideology, is it progressive or conservative? Or do they join the uprising in order to obtain amnesty for their pre-revolutionary crimes, in case the uprising succeeds?

Keywords: *banditry, hajduks, revolution, Tudor Vladimirescu, 19th century*

Asocierea dintre banditism și revoluție este una foarte frecventă în istoriografia de pretutindeni¹. Peste tot în lume, cu precădere în vremurile modernității timpurii, diverși bandiți se alătură mișcărilor populare și naționale, uneori erijându-se chiar în lideri proeminenți ai acestora. Această asociere conferă adesea mai multă substanță

* Biblioteca Județeană „Octavian Goga”, Calea Dorobanților, nr. 104, Cluj-Napoca, 400394, România (bogdan_vatavu@protonmail.com).

¹ Vezi, de pildă, Eric J. Hobsbawm, *Bandits* (Abacus, 2001), 106–19; Gilbert M. Joseph, “On the Trail of Latin American Bandits: A Reexamination of Peasant Resistance,” *Latin american research review* 25, no. 3 (1990): 7-53; Samuel Brunk, “«The Sad Situation of Civilians and Soldiers»: The Banditry of Zapatismo in the Mexican Revolution,” *The american historical review* 101, no. 2 (1996): 331-53, <https://doi.org/10.2307/2170394>; Chris Frazer, *Bandit nation: a history of outlaws and cultural struggle in Mexico, 1810-1920* (Lincoln: University of Nebraska Press, 2006):188-204. Cu privire la aceeași problematică în spațiul balcanic, vezi John S. Koliopoulos, *Brigands with a cause: Brigandage and irredentism in modern Greece, 1821-1912* (Oxford [England] : New York: Clarendon Press ; Oxford University Press, 1987); Panagiotis Stathis, “From Klephts and Armatoloi to Revolutionaries,” in *Ottoman Rule and the Balkans, 1760 - 1850: Conflict, Transformation, Adaptation ; Proceedings of an International Conference Held in Rethymno, Greece, 13 - 14 December 2003*, ed. Antonis Anastasopoulos (Rethymno: Univ. of Crete, Dep. of History and Archaeology, 2007), 167-79; Aleksandar Petrovic, “The Role of Banditry in the Creation of National States in the Central Balkans During the 19th Century: A Case Study: Serbia” (MA diss., Simon Fraser University, 2003), http://www.rastko.rs/istorija/xix/apetrovic-banditry_eng.html.

politică protestului care le este în mod curent atribuit bandiților în timpurile mai puțin marcate de tulburări sociale. Astfel, implicarea în revolte și revoluții completează tușele portretului tipic al aceluși **bandit d'honneur** omniprezent la începuturile modernității. Raportarea istoricilor la asemenea asocieri este una mai mult sau mai puțin critică, în funcție de cadrul metodologic și teoretic abordat de fiecare, ceea ce a făcut ca această chestiune să nu primească încă un răspuns larg acceptat. Sunt acești bandiți investiți ideologic în programul revoluțiilor cărora li se alătură? Sau doar oportuniști ai jafului legitimat de autoritățile revoluționare? Dacă au într-adevăr o ideologie, e aceasta una a progresului social, sau e una conservatoare? Iar dacă nu sunt interesați de chestiunile politice, de ce se implică? Vizează ei amnistia pentru faptele lor ante-revoluționare, în caz că insurgența are succes?

Bazându-mă pe cazuistica pe care ne-o pun la dispoziție documentele cu privire la zavera din 1821, voi încerca în această lucrare să sondez natura relației dintre banditism și revoluție, și să schițez niște răspunsuri la o parte dintre întrebările de mai sus. Asemenea altor tentative de acest fel, de prin alte spații istoriografice, și aceasta eșuează în a oferi răspunsuri definitive, iar orice concluzii poartă bineînțeles marca localismului. Aceasta pentru că banditul – și transpunerea balcanică banditului, anume haiducul – scapă întotdeauna calificărilor categorice².

Banditismul și revoluția, în vremurile primei modernități românești, se întâlnesc în aceeași frază într-un document oficial, după știința mea, doar cu o singură ocazie. Este vorba despre rezumatul unui tacir întocmit de Divanul criminalicesc din Craiova în cazul unor țărani din mai multe sate din județul Dolj, care și-ar fi pus în gând „să facă hoție și rebelie”, cândva în primăvara anului 1842³. Cazul este adesea citat în istoriografie ca o dovadă a conștiinței revoluționare de care puteau da dovadă haiducii⁴. Din documentele Divanului însă, legătura dintre revoltă și haiducie nu pare convingătoare nici măcar pentru autoritățile investigatoare însele. Dintre cei aproape 40 de indivizi, din 10 sate ale județului Dolj, cercetați în dosar, doar trei sunt suspectați atât de „apostazie”, cât și de tâlhărie, grosul acuzațiilor fiind implicați, în diferite formule, în varii infracțiuni comise pe o perioadă mai lungă. „Rebelia” ar fi vizat procurarea de arme din Serbia și călcarea bâlciurilor de la Poiana și Băilești, scopul final fiind „să scoată grecii din țară fiindcă ei au ridicat moșiile la prețuri mari și s-au împovărat clăcile.”⁵ Fiindcă nimic din toate acestea nu ajunge să fie pus în practică și fiindcă cei mai mulți dintre învinuiți își schimbă

² Concluzie la care ajunge și Paul Sant-Cassia, “«Better Occasional Murders than Frequent Adulteries»: Banditry, Violence and Sacrifice in the Mediterranean,” *History and Anthropology* 12, no. 1 (2000): 65-99.

³ Ilie I. Vulpe, *Mentalități în Oltenia perioadei regulamentare: (1831-1847) tâlhăria documente judecătorești* (Craiova: Editura MJM, 2006), 267 (doc. 69 din 1842).

⁴ Sava Iancovici, “Materiale privitoare la haiducia lui Tunsu și Grozea,” *Studii și materiale de istorie modernă* II (1960): 151; S. I. Gârleanu, *Haiducie și haiduci* (București: Editura Enciclopedică, 1969), 56-57; Emanoil Em Săvoiu, *Haiducia în Oltenia* (Craiova: Sitech, 2010), 57.

⁵ Vulpe, *Mentalități în Oltenia perioadei regulamentare*, 269 (doc. 69 din 1842).

mărturiile de la o instanță de cercetare la alta, acuzând totodată slujbașii ocârmuirii că le-ar fi smuls tacirurile prin tortură (acuzății deloc deplasate în acele vremuri), Divanul nu-i poate învinui pe „apostați” decât de „vorbe de răscoală”, „și măcar că acele vorbe se văd izvorâte din băutura de la cârciumă”, astfel încât „nu s-a dovedit să fi făcut nici un fel de gătire de arme sau praf, sau de întovărășire cu alții, mai mulți, spre a putea face vreo cercare de turburare”⁶.

Iar dacă boierilor divaniți le-a fost foarte greu a „face vreo cercare de turburare”, istoricilor mai puțin entuziaști cu privire la natura socială a banditismului ar trebui să le fie imposibil a argumenta vreo legătură directă între banditism și revoluție în cazul țaranilor doljeni acuzați de „hoție și rebelie”, în 1842. În lipsa unei acțiuni directe în acest sens, inclusiv acuzațiile Divanului și mărturiile „apostaților” pot fi puse la îndoială, având în vedere stadiul posibilităților de investigare ale momentului. Nu știm și nu putem ști ce vor fi pus la cale locuitorii găsiți vinovați de „vorbe de răscoală”, nici dacă chiar își vor fi închipuit așa ceva. Pentru a putea discuta despre banditism și revoluție, cred trebuie să facem apel la evenimente istorice care se vor fi derulat cu adevărat, și nu doar în vorbă. Iar singurul eveniment al modernității românești care suportă o asemenea discuție este, bineînțeles, Zavera de la 1821.

Spun „bineînțeles”, pentru că nu puțini sunt istoricii care au încercat să asocieze haiducia cu acest moment definitoriu al istoriei naționale. C. D. Aricescu, primul istoric român care și-a luat sarcina elaborării unei monografii dedicate Zaverii din 1821, îi adaugă pe Iancu Jianu și Gheorghe Cârjaliu eforturilor revoluționare. „Amândouă luptară pentru cauza sacră – spune Aricescu -, Jianul în tabăra lui Tudor, Cârjaliu în tabăra lui Ipsilanti.”⁷ Și B. Iorgulescu, în scurta biografie dedicată lui Gheorghită Gheorghelaș, în „Revista pentru istorie, archeologie și filosofie” din anul 1885, face din haiducul buzoian un proeminent participant la răscoală, alături de mica sa „ceată de voinici”⁸. Aserțiunea capătă greutate cu adevărat abia în vremea istoriografiei din perioada comunistă, când discuțiile despre răscoala lui Tudor sau cele despre haiducie pur și simplu nu ratează aproape niciodată asocierile⁹. După 1989, puținii istorici care mai abordează subiectul

⁶ Chiar și așa, cei șase indivizi care se vor fi pus de acord să facă „apostazie”, după cum cred boierii divaniți, sunt condamnați totuși la închisoare „spre înfricarea acestora și pilduirea altora, a nu mai îndrăzni să cuvânteze asemenea vorbe de răscoală”, *ibid.*, 296 (doc. 69 din 1842).

⁷ Constantin D. Aricescu, *Istoria revoluțiunii române de la 1821* (Craiova: Editura Tipografiei Române G. Chitiu și I. Theodorian, 1874), 69.

⁸ Bogdan Iorgulescu, „Georgiță Georgilaș,” *Revista pentru istorie, archeologie și filologie* V, no. I (1885): 184.

⁹ Sava Iancovici, „Haiducia în Balcani, formă de luptă socială și antiotomană,” *Studii și articole de istorie*, no. VI (1964): 57-58; Sava Iancovici, „Cine este Ghiță haiducul din 1821?,” *Studii și articole de istorie*, no. XI (1968): 211-20; Gârleanu, *Haiducie și haiduci*, 77 și 89-96; Andrei Oțetea, David Prodan, și Mihai Berza, *Istoria României*, vol. III (București: Editura Academiei Republicii Populare Române, 1964), 912; Titus Georgescu și Laurențiu Săvoiu, „Trăsăturile sociale și naționale ale haiduciei în Oltenia,” in *România și tradițiile luptei armate a întregului popor.*, ed. Al. Gh. Savu (București: Editura militară, 1972), 76-78.

haiduciei nu se leapădă nici ei din a așeza pe subiecții lor printre răsculați, adesea probându-și concluziile doar prin apelul la studiile mai vechi¹⁰.

Cât adevăr să fie totuși în spusele acestor istorici? Când spun că numeroși haiduci au îngroșat rândurile adunărilor căpeteniilor revoluționare, istoricii cu pricina au fără îndoială dreptate. Iancu Jianu este atestat documentar ca făcând parte dintre oamenii lui Tudor Vladimirescu, ba chiar îndeplinind și funcții diplomatice pe lângă pașa de la Silistra¹¹, iar Gheorghe Cârjaliu apare și el menționat în mai multe locuri, deși nu în cele mai eroice dintre ipostaze¹². Alții, precum Iordache Olimpiotul sau Ioan Farmache, deși rareori identificați ca haiduci în istoriografie, vor fi avut și ei o biografie încărcată de fapte de brigandaj, ca mai toți indivizii care se trăgeau din familiile de armatoli de pe întinderea Greciei continentale¹³. Lor li se adaugă numeroși alți sud-dunăreni pripășiți prin principate la începutul secolului al XIX-lea, care se bucură, cu mai multă sau mai puțină indulgență, de statutul de haiduci în istoria sau folclorul zonelor din care provin. Așa sunt, de pildă, Ghiță Haiducul¹⁴, Stoian Inge¹⁵, sau frații Ghencea și Bimbașa Sava¹⁶. Cam la atât se

¹⁰ Săvoiu, *Haiducia în Oltenia*, 52-55; Daniel Dieaconu, “Panduri, arnăuți, haiduci și tâlhari la 1821,” *Muzeul Național XXVI* (2014): 45-58; Deși nu centrată pe problematica haiduciei și nu în aria istoriei sociale, contribuția lui Nicolae Mihaie cu privire la „violența revoluționară” merită menționată totuși ca discurs alternativ în peisajul istoriografic post-decembrișt, vezi Nicolae Mihaie, *Revoluția și mentalitatea în Țara Românească: (1821-1848) o istorie culturală a evenimentului politic* (Craiova: Aius, 2010), 133-40.

¹¹ Dumitru Bălașa, “Revoluția din 1821. Domnul Tudor și haiducul Iancu Jianu la Mușetești și Cornățel,” *Biserica Ortodoxă Română: Buletin oficial al Patriarhiei Române*, no. 3-4 (1982): 376-79; Andrei Oțetea et al., eds., *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821. Documente interne*, vol. II (București: Editura Academiei Republicii Populare Române, 1959), 79 (doc. 47 din 18 aprilie 1821); Andrei Oțetea et al., eds., *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821. Izvoare narative*, vol. V (București: Editura Academiei Republicii Populare Române, 1962), 76.

¹² Gheorghe D. Iscru et al., *Izvoare narative privind Revoluția din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu* (Craiova: Scrisul Românesc, 1987), 69-71; Oțetea et al., *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821. Izvoare narative*, V:64.

¹³ Armatozii erau un soi de paznici, nu foarte diferiți de pandurii și vătăfii de plai de la noi, numiți de autoritățile otomane pentru paza împotriva bandiților. John S. Koliopoulos documentează viața acestor armatoli și constată că pendulau constant între statutul oficial de armatoli și cel de klefți (bandiți), asemenea pandurilor de la noi, vezi Koliopoulos, *Brigands with a cause*, 27-35. În biografia pe care i-o schițează I. P. Liprandi, Iordache Olimpiotul are chiar antecedente haiducești într-una din bandele de cârjali „care devasta împrejurimile muntelui Olimp.”, Oțetea et al., *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821. Izvoare narative*, V:414. Ioan Farmache este identificat drept „vestit cap de bandiți” de Aricescu, *Istoria revoluțiunii române de la 1821*, 67-69.

¹⁴ Gârleanu, *Haiducie și haiduci*, 89-93; Iancovici, “Cine este Ghiță haiducul din 1821?”

¹⁵ Sava Iancovici, “Cîteva date necunoscute despre Stoian Inge Voivoda,” *Studii. Revistă de istorie XIII*, no. 1 (1960): 121-28; Gârleanu, *Haiducie și haiduci*, 93-96.

¹⁶ Cu privire la aceștia și antecedentele lor banditești vezi A. Constantinescu and C. N. Coman, “Date noi privind participarea unor bulgari la răscoala din 1821 în Țara Românească,” *Romanoslavica IV* (1960): 239-49. Despre Bimbașa Sava știm că în 1802 a jefuit familia domnească în timp ce se retrăgea în Transilvania de frica năvălirii cârjalilor, vezi Dionisiu Fotino, *Istoria generală a Daciei sau a Transilvaniei, Țării Muntenești și a Moldovei*, Euxin (București: Valahia, 2008), 343-46.

reduc, din păcate, referințele istoricilor la figurile haiducești proeminente care s-au asociat Zaverii din 1821. De cele mai multe ori, ele nu sunt decât câteva nume alăturate căpeteniilor de seamă, având cel mult un aport redus la eforturile revoluționare¹⁷ (bineînțeles, cu excepția căpitanilor Iordache și Farmache), asta dacă nu se remarcă prin numeroasele jafuri fără discriminare pe care le practică, cum o face Cârjaliu, sau prin trădare și inconsecvență, cum bine ilustrează cazul Bimbașei Sava.

O referință care ar fi putut totuși oferi combustibil argumentelor istoricilor înclinați să creadă în contribuția semnificativă a haiducilor la zaveră a rămas, în mod curios, puțin abordată. Este vorba despre **Memoriul lui Gheorghe Duncea din Prejna**, publicat integral abia în 1978¹⁸. În memoriu, Gheorghe Duncea, om de nădejde al slugerului, după spusele proprii, povestește cum încă din prima tinerețe Tudor Vladimirescu nutrea gânduri de răscoală, și cum deja în 1805 făcuse primele demersuri pentru ridicarea țării „contra stăpânirii”, demersuri în care haiducii joacă un rol cheie:

„Îndată am început să întocmim cete de haiduci prin aceste locuri și am luat hotărârea deapreună cu Sluggerul Teodor ca să facem și o mică cârciumă în hotarul satului Balta în drumul ce duce la Cerneți și drumul ce vine de la Baia de Aramă și am numit ca vânzător la această cârciumă pe Petre al Preutesii zis Bălțeanu, omul de încredere al nostru. Această cârciumă a fost făcută cu scopul de a aproviziona cetele de haiduci cu mâncare și îmbrăcăminte și de a descoperi orice secret care venea de la Cerneți sau Ada-Kaleh contra lui Teodor sau a cetelor de haiduci. Tot la această cârciumă luau ei haiducii informațiuni, când veneau sau treceau dijmarii greci după încasări de biruri și le țineau calea de-i omorau și le luau banii pe cari îi lăseau la cârciumă.”¹⁹

Urmează apoi o descriere minuțioasă a felului în care erau recrutați și organizați acești haiduci, cum se cunoșteau între ei după semne distincte („căci care era pandur purta o floare ce-nflorea primăvara, o iglice sau altceva la al doilea nasture de la epângea”), cum erau tolerați de puterea ocârmuirii, condusă de căpitanul Bosoancă, nimeni altul decât ginerele memorialistului, și cât de loiali se dovedeau ei slugerului

¹⁷ Iancu Jianu nu se remarcă cu nimic în timpul răscoalei, fiind reținut la Silistra până la înăbușirea ei, unde se afla în capacitate diplomatică alături de boierul Constantin Borănescu. Ghiță Haiducul se remarcă doar către sfârșitul răscoalei, când reușește să reziste în munți oștirilor otomane, fiind în cele din urmă prins și executat la Constantinopol. Stoian Inge participă la prinderea și executarea turcilor din Iași, în februarie 1821, și se află printre eteriștii căzuți la Sculeni. Despre activitatea lui Ghencea în vremea răscoalei se cunosc foarte puține, el fiind asasinat împreună cu fratele său, Bimbașa Sava, după unele surse, după altele supraviețuind tentativei și devenind haiduc. Pe lângă studiile citate mai sus, pentru activitatea acestora în vremea răscoalei de la 1821, vezi și Dieaconu, „Panduri, armăuți, haiduci și tâlhari la 1821.”

¹⁸ Rada Davidescu, „Memoriul lui Gheorghe Duncea din Prejna, Mehedinți, privitor la Tudor Vladimirescu,” *Drobeta*, no. III (1978): 154-69.

¹⁹ Davidescu, „Memoriul lui Gheorghe Duncea din Prejna, Mehedinți, privitor la Tudor Vladimirescu,” 157-58.

Tudor, căruia îi vărsau toate jafurile în cărciuma paravan pe care el însuși o organizase. „Din acești oameni – își încheie Duncea tabloul – și-a întocmit Slugerul Teodor armata lui pentru răsmeriță.”²⁰ Iată, așadar, filiația directă a revoluției în haiducie pe care mulți istorici au clamat-o, dar pe care n-au avut niciodată ocazia s-o probeze documentar.

Nu mă îndoiesc că dacă memoriul lui Duncea ar fi fost publicat mai devreme, când dezbaterile cu privire la răscoala din 1821 erau în toi, acesta ar fi servit drept suport teoriilor cu privire la natura revoluționară a haiduciei. Totuși, sub ochii oricărui istoric înzestrat cu spirit critic, textul lui Duncea n-ar depăși stadiul de literatură apocrifă. În cuprinsul său, Tudor, născut cu mai bine de 20 de ani înaintea datei cele mai probabile (anume 1780), ar fi fost inițiat în tainele revoluției de nimeni altul decât răzvrătitul transilvănean Horea. Mai târziu, judecat fiind de un pașă pentru înșelăciunea boierului Glogoveanu (cândva după 1805) Tudor este pedepsit, asemenea eroilor de basm, să fie legat de un stejar trei zile și trei nopți, fiarele sălbătice urmând să hotărască dacă este vinovat sau nu. Tudor supraviețuiește încercării, nu fără ajutorul haiducilor loiali care-l păzesc în tot acest timp, acesteia urmându-i și alte isprăvi de gen, până la declanșarea zaverei. În capul născocirilor lui Duncea, care ar fi scris toate acestea în 1822, în timp ce era urmărit de autorități, stă însă o bătălie fictivă de mari proporții între câteva mii de turci și alte mii de panduri haiduci, descrisă cu de-amănuntul, care ar fi avut loc în 6 august 1820, undeva pe dealul satului Cireșu. Doar fără discernământ ar putea fi luat memoriul lui Duncea în serios ca izvor istoric. Asta dacă textul va fi fost scris într-adevăr de Gheorghe Duncea (personaj real, fără îndoială, împreună cu care Tudor a ridicat o biserică în satul Prejna), și nu de vreunul din urmașii săi²¹.

Așa stând lucrurile, ce altceva mai poate fi spus despre banditism și revoluție în cazul răscoalei din 1821? Cred că subiectul nu poate fi epuizat prin raportarea la cele câteva figuri haiducești proeminente (dar modeste prin contribuția lor la eforturile revoluționare) sau la afirmațiile dubioase ale lui Gheorghe Duncea. Răscoala din 1821 se conturează adesea în memoria contemporanilor mai degrabă ca un moment de jaf generalizat, decât ca o situație revoluționară²². Și chiar dacă

²⁰ Davidescu, “Memoriul lui Gheorghe Duncea din Prejna, Mehedinți, privitor la Tudor Vladimirescu,” 158.

²¹ Textul original, după mărturia culegătorului său, ar fi fost pierdut fiind copiat de către „un dascăl bătrân” care cunoștea chirilicele și abia apoi de către unul dintre urmașii lui Duncea. Această ultimă versiune este singura care s-a păstrat, Davidescu, “Memoriul lui Gheorghe Duncea din Prejna, Mehedinți, privitor la Tudor Vladimirescu,” 169.

²² Ilie Fotino, de pildă, după ce descrie numeroasele jafuri făcute de răsculați, nu se sfiște să numească stăpânirea impusă de răsculați drept „listarhie”, domnie a hoților, Ilie Fotino, *Tudor Vladimirescu și Alecsandru Ipsilante în revoluțiunea din anul 1821 supranumită zavera*, trans. P. M. Georgescu (București, 1874). Nici măcar Tudor Vladimirescu însuși nu scapă de acuzații de acest fel, fiind calificat de nenumărate ori drept „tâlhar” de către autoritățile de la București și de cronicarii evenimentului, vezi Andrei Oțetea, *Tudor Vladimirescu și revoluția din 1821* (București: Editura Științifică, 1971), 16.

am pune aceste opinii pe seama poziției de clasă a celor care le-au exprimat (căci elitele ne-au lăsat cele mai multe dintre opinii), rămâne incontestabil faptul că numeroase averi au rămas prădate în vremea zaverii. Că va fi fost vorba de rechiziții în interesul mersului răscoalei, sau de jaf la drumul mare, rămâne de stabilit. Vom vedea că haiducia a jucat, fără îndoială, un rol considerabil în cadrul revoltei, doar că nu o vom putea pune pe seama bandiților cu ștate vechi (cu câteva excepții) și nici nu ne vom putea raporta la ea la modul romantic, cum face întreaga istoriografie a problemei sau memorialistica hagiografică.

Două sunt întrebările esențiale care ar trebui să ghideze discuția. Prima, formulată deja, privește raportarea la pradă: cum facem diferența între rechizițiile în folosul răscoalei și tâlhăria în folosul propriu sau al bandeii? Apoi, având în vedere că nu puțini sunt bandiții care se alătură zaverii (mai mulți decât cele câteva nume notorii), trebuie să ne întrebăm totuși ce impact vor fi avut ideologia și țelurile revoluționare asupra acestor indivizi? Putem vorbi oare doar despre niște simpli oportuniști care sesizează posibilitățile sporite de jaf pe care le oferă revoluția, sau despre niște bandiți cu adevărat animați de crezul revoluționar?

La prima întrebare nu se poate răspunde mulțumitor decât dacă găsim o modalitate de a departaja, în baza unor criterii, între jafurile 'legitime' și cele 'ilegitime' ale zavergiilor. Charles Tilly, deși vorbește mai curând despre războaie și eforturile constituire a statelor moderne, este util în această discuție. Pentru el, atât războiul, cât și procesul de statalizare (**state making**), nu sunt altceva decât excrocherii cu taxă de protecție (**protection rackets**) la care au fost expuse populații întregi la începuturile modernității, exemple de crimă organizată la cea mai mare scară. Diferența între ceea ce făceau guvernele epocii și bandiții sau piraiții contemporani este dată doar de avantajul legitimității, pe care doar primele îl puteau invoca²³.

În cazul Zaverii din 1821, autoritatea care califică anumite acțiuni drept jaf sau rechiziție (sau după caz, privilegiu al prăzii) și care configurează limitele între care se încadrează toate aceste acțiuni, nu poate fi decât căpetenia în subordinea căreia se află făptuitorul. În cazul lui Tudor, lucrurile sunt relativ clare, la fel cum este și atitudinea lui în fața jefuitorilor din rândurile adunării sale. În proclamația de la Padeș, din 23 ianuarie 1821, totodată actul prin care-și legitimează autoritatea²⁴, Vladimirescu trasează întocmai aceste limite care despart jaful de rechiziție:

„Și iar să știți că nimenea dintre noi nu este slobod, în vremea aceștii Adunări – obștii folositoare – ca să să atingă măcar de un grăunți, de binele sau de casa vreunui neguțători, oroșan sau țăran, sau al vreunui lăcuitori, decât numai binele și averile cele rău agonisite ale tiranilor boieri să să jărtfească: însă al căroră nu vor

²³ Charles Tilly, "War Making and State Making as Organized Crime," in *Bringing the state back in*, ed. Peter B. Evans et al. (Cambridge [Cambridgeshire] ; New York: Cambridge University Press, 1985).

²⁴ Actul și semnificațiile acestuia comentate de Oțetea, *Tudor Vladimirescu și revoluția din 1821*, 203-07.

urma noaă – precum sînt fĂgăduiți – numai al aceloră să să ia, pentru folosul de obște!”²⁵

Cum vor fi făcut diferența membrii adunării și poporul la urechile căruia va fi ajuns proclamația între „averile cele rău agonisite” și cele legitime ale boierimii, sau între „folosul de obște” și cel personal, este greu de spus. Până la urmă, vorba istoricului Andrei Oțetea, „care moșie boierească nu era «rău agonisită» și prin urmare nu trebuia «jertfită»?”²⁶ La nivel individual însă, fiecare va fi înțeles toate acestea cum va fi vrut și cum îi va fi folosit mai bine. Astfel, un Constantin Hristo, albanez pripășit înaintea răscoalei în Țara Românească, care s-a alăturat mai apoi adunării lui Tudor, răspunde autorităților austriece anchetatoare care-l vor captura în Ardeal, în vara lui 1821, că el nu avea nicio leafă ca arnăut „fiindche Tudor așa ne-au încredințat, che se merjem asupra boierilor se-i predem, și de acolo vom imperți ce vom cheștiga.”²⁷ Bineînțeles, vorbele lui Hristo pot fi interpretate ca justificări care să-i legitimeze numeroasele jafuri. Iar unele vor fi fost cu adevărat legitime, cum este de pildă jefuirea casei de la Degerați a lui Hagi Enuș, unul dintre negustorii care „nu vor urma noaă”, și care în „Cererile norodului românesc” este vizat nominal pentru rechiziționare a avutului și izgonire din țară²⁸. Altele, cum este notoriul jaf de la Benești, la care Hristo recunoaște că ia și el parte, sunt fără îndoială dezavuate și pedepsite aspru de Tudor, deși pedepsele se limitează strict la căpeteniile corpurilor de arnăuți indisciplinate (ceea ce-i permite lui Hristo să mai înfăptuiască și alte jafuri până la încheierea răscoalei). Asemenea reacții contradictorii n-aveau cum să nu hrănească ambiguitatea cu privire la cine ar fi trebuit să fie ținta rechizițiilor, mai ales că e puțin probabil ca zaverzii să-i fi știut pe îndelete pe toți boierii care le erau „fĂgăduiți”²⁹. Or, în asemenea condiții, este greu de calificat comportamentul unora de teapa lui Constantin Hristo.

Cu toate acestea, întrezărim adesea în documente că unii indivizi sunt foarte conștienți de caracterul faptelor lor sau ale camarazilor lor răsculați. De pildă, căpitanul Ioniță Magheru, într-o scrisoare care-i este adresată, este apostrofat de către doi confrăți cu privire la jafurile cu care se ocupă: „Să vede că pentru aceasta te-

²⁵ Andrei Oțetea et al., eds., *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821. Documente interne*, vol. I (București: Editura Academiei Republicii Populare Romine, 1959), 208 (doc. 110 din 23 ianuarie 1821).

²⁶ Oțetea, *Tudor Vladimirescu și revoluția din 1821*, 212.

²⁷ Andrei Oțetea, ed., *Documente privind istoria României. Colecția Eudoxiu de Hurmuzaki (serie nouă): Solidaritatea românilor din Transilvania cu mișcarea lui Tudor Vladimirescu*, vol. III (București: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1967), 396 (doc. 296, Sibiu, 21 iulie 1821).

²⁸ Oțetea et al., *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821. Documente interne*, 1959, I:274 (doc. 166 de înainte de 16 februarie 1821). Bunurile pe care Hristo le ia de la Hagi Enuș rămân însă în posesia lui, și nu „pentru folosul de obște” cum stipula proclamația de la Padeș, vezi Oțetea, *Documente privind istoria României. Colecția Eudoxiu de Hurmuzaki (serie nouă): Solidaritatea românilor din Transilvania cu mișcarea lui Tudor Vladimirescu*, III:396 (doc. 296, Sibiu, 21 iulie 1821).

²⁹ Oțetea, *Tudor Vladimirescu și revoluția din 1821*, 184-97.

ai prădat dumneata la gospodarul [i.e. Tudor Vladimirescu], să poți jefui lumea, iar nu să urmezi adunării cei de obște.”³⁰ Un Panait George, arnăuț și tovarăș de jaf al deja pomenitului Constantin Hristo, recunoaște el însuși că, în timp ce se afla în adunarea lui Iordache Olimpiotul, „ne-am vorbit vreo opt inși se ne ducem fereștirea lui căpitan Iordache la jaf”. Asta deși, spune el mai apoi, căpitan Iordache era cunoscut ca „nesuferind dânsul jafurile.”³¹ La fel fac, se pare, și niște țărani gorjeni înrolați între apostatații lui Ipsilanti și puși sub comanda unui „Bimbașu Hoțu” (probabil și acesta vreun haiduc sud-dunărean alăturat zaverii). Aflând de un boier vistier „ascuns în pădure”, cu toată averea lui, cei nouă indivizi „au fugit dintre apostatați” și l-au călcat „pă numitul vistier”, dar numai după ce „s-au depărtat acel Hoțul cu apostatații lui.”³²

De fapt, în ceea ce privește rechizițiile practicate de zavergii, lucrurile sunt mult mai clare, cel puțin în sânul taberei lui Tudor Vladimirescu. Din câteva acte reiese limpede că jafurile „pentru folosul de obște” erau ordonate de însuși liderul revoluției și nu lăsate la latitudinea căpeteniilor diferitelor corpuri de panduri și arnăuți. Astfel, casa Vistierului Lăudat Frumușanu este jefuită la sfârșitul lui martie 1821 de Papa Vladimirescu (fratele lui Tudor), de deja numitul Ioniță Magheru și un căpitan Constantin, împreună cu oamenii lor, la porunca „Dumnealui Slugerului”, după cum confirmă într-o scrisoare Dumitru Gârbea, un apropiat al lui Vladimirescu³³. Tot așa și casa vătafului Iancu Enescu este jefuită la ordinul lui Vladimirescu, ca represalii pentru faptul că Enescu refuzase să i se alăture³⁴ (altfel spus „nu vor urma noaă”). Apoi, cunoaștem că un Ioan Răduțiu, căpitan de panduri din județul Mehedinți, care „la începerea apostasii” l-a călcat pe „dumnealui biv ceauș Istrate Calotescu”, este pedepsit de „slugerul Theodor, mai marele apostataților [...] ca unii ce făr’ de nici o poruncă au fost făcut acest jaf”.³⁵ De altfel, de nenumărate ori îl găsim pe Vladimirescu pedepsindu-și oamenii care se îndepărtau

³⁰ Corneliu Tămaș et al., eds., *Revoluția de la 1821 în județul Vâlcea: studiu și documente*, Documentele Vâlcei (Bălcești pe Topolog: s.n., 1980), 105 (doc. 40 din 20 martie 1821).

³¹ Oțetea, *Documente privind istoria României. Colecția Eudoxiu de Hurmuzaki (serie nouă): Solidaritatea românilor din Transilvania cu mișcarea lui Tudor Vladimirescu*, III:402 (doc. 296, Sibiu, 21 iulie 1821).

³² Andrei Oțetea et al., eds., *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821. Documente interne*, vol. III (București: Editura Academiei Republicii Populare Române, 1960), 157 (doc. 61 din 29 august 1822).

³³ C. S. Nicolăescu-Plopșor, “Știri noi cu privire la 1821,” *Revista istorică română* X (1940): 361. Totuși, nici în acest caz nu poate fi vorba de „folosul de obște”, căci Vladimirescu îi înștiințează pe toți ca toate bunurile vistierului Lăudat „să să facă plească”, adică să se împartă prada între jefuitori. Scarlat Frumușanu se afla printre țintele rechizițiilor apostataților, probabil pentru că se dovedise a fi un zapciu abuziv în anii de dinaintea răscoalei, după cum pretinde o plângere a unor săteni din Albeni, Gorj, vezi Oțetea et al., *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821. Documente interne*, 1960, III:341-42 (doc. 137 din martie 1824).

³⁴ Nicolae Iorga, *Izvoarele contemporane asupra mișcării lui Tudor Vladimirescu: cu o comunicare făcută la Academia Română* (București: Cartea Românească, 1921), 356-57.

³⁵ Oțetea et al., *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821. Documente interne*, 1960, III:248 (doc. 98 din 9 ianuarie 1823).

de disciplina ostășească și de „folosul de obște”. Momentul decisiv în acest sens este fără îndoială marele jaf de la Benești, din 2 martie 1821, când câteva zeci de „hoțomani ce s-ar fi rupt de oastea lui Tudor” reușesc, după câteva zile de hărțuire armată, să calce conacul boierului Iordache Oteteleşanu și biserica din localitate. Episodul îl deranjează atât de mult pe conducătorul răscoalei încât ordonă decapitarea lui Ienciu și Iova, căpeteniile de arnăuți care au inițiat jaful, totodată punând în scenă și un ritual de purificare a adunării sale de asemenea apucături:

„Iar a doua zi, joi, a poruncit de s-au adunat la un loc toți arnăuții și sârbii și, înconjurându-i cu pandurii, a intrat în mijlocul lor trei panduri cu amândouă capetele puse în câte o sulită, și cu argintul icoanei, ce o despuiaseră ei la Benești, într-altă sulită, strigând că ei n-a plecat să jefuiască și să despoaic icoanele, ci au plecat pentru dreptate, și că cine va face ca ei, tot ca ei va pătimi. Apoi i-au băgat pe toți în biserică de au săvârșit jurământul ce l-au cerut.”³⁶

Dacă până la acest moment îl mai aflăm pe Tudor închizând ochii cu privire la jafurile practicate de oamenii săi,³⁷ după Benești toleranța față de asemenea acte se apropie de zero. Tudor încearcă tot felul de metode pentru a-și înfrâna oamenii de la jaful neautorizat: trimite porunci oamenilor Adunării („strașnic vă poruncesc”) ca să nu supere familiile de boieri care se refugiază la Cozia;³⁸ pe unii îi supune pedepselor corporale și-i pune să dea zăpăci cum că vor împlini păgubașilor lucrurile furate;³⁹ ajunge chiar să instituie o „gardă a uciderii”, după cum o califică Mihai Cioranu, responsabilă cu executarea fără proces a indivizilor care deviau prea mult

³⁶ Oțetea et al., *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821. Izvoare narative*, V:584. Nu cred că ar avea rost să facem o departajare între jafurile arnăuților străini și cele ale pandurilor și românilor care i se alătură lui Tudor, așa cum apare din fragmentul citat, din moment ce ambele categorii se fac vinovate de jafuri nelegitime în egală măsură. Ceea ce reiese mai degrabă din fragment, este că Tudor avea mai multă autoritate și control asupra pandurilor decât asupra arnăuților.

³⁷ De pildă, când Dumitrache Protopopescu i se adresează la Țânțăreni pentru a-și recupera bunurile jefuite de panduri, Tudor, care nu reușește să-i convingă pe arnăuții lui Iova să i le înapoieze, nu poate să-i zică Protopopescului decât „să-i las la dracu!”, *ibid.*, V:566. Mihai Cioranu spune și el despre jafurile arnăuților lui Prodan și Macedonschi că „Tudor le cunoștea, dar nu avea ce face decât li pândia vreme cu prilej ca să se scape de ei, măcelărindu-i pe toți.” Urmează apoi, episodul cu decapitarea bulucbașilor Iova și Ienciu care au fost găsiți vinovați pentru incitarea la jaful de la Benești, vezi Iorga, *Izvoarele contemporane asupra mișcării lui Tudor Vladimirescu*, 257-59.

³⁸ Oțetea et al., *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821. Documente interne*, 1959, I:208 (doc. 208 din 8 martie 1821); vezi și Oțetea et al., *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821. Documente interne*, 1959, II:38 (doc. 21 din 5 aprilie 1821) în care căpitanul Ioniță Magheru este rugat prin „strașnice porunci” să-i prindă pe doi dintre oamenii săi care se fac vinovați de jafuri și omor.

³⁹ Este cazul mai sus menționatului căpitan Ioan Răduțiu, Oțetea et al., *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821. Documente interne*, 1960, III:248 (doc. 98 din 9 ianuarie 1823); alt caz la *ibid.*, III:257-58 (doc. 104 din 15 februarie 1823). Vezi și nota 1 a ultimului document, în care sunt enumerate mai multe cazuri de panduri tâlhari.

de la normele revoluționare⁴⁰. În București, ajunge chiar să se bazeze pe furia populară pentru a înfrâna prădăciunile, publicând o poruncă „prin care da voie lăcuiitorilor bucureșteni că, oriunde se va ivi vre-un pandur sau vre-un Arnăut că jăfuieste casa vre-unuia, de nu-i vor putea prinde vii, slobozi sunt să-i împuște și morți să-i aducă la dânsul”⁴¹, după cum ne informează C. Izvoranu. „Dar ce se poate aștepta cineva – scrie Chiriac Popescu în memoriul său – și de la o oaste neregulată și recrută, cu toate prouncile strașnice ale lui Tudor?”⁴²

Și, într-adevăr, ce poate aștepta cineva în asemenea situații? Oastea lui Tudor era, pe bună dreptate, o oaste improvizată. Cu excepția nucleului de oameni de credință din jurul său (și a clienților acestora) și a celor care s-au alăturat pentru redobândirea drepturilor, din adunarea lui Tudor mai făceau parte: indivizi înrolați cu forța de prin sate⁴³; oameni aflați în subordinea unor polcovnici trimiși de stăpânire ca să înăbușe răscoala, și care trec în masă alături de apostatați, chiar și după executarea slujbașului sub steagul căruia se aflau⁴⁴; și, dacă mai miră pe cineva, oameni întemnițați pentru diferite fărădelegi. Așa este de pildă, un „Vasiluță, gospodar de-al lui Tudor, care înainte a fost hoț vestit de munte”, și care, potrivit unei scrisori adresate de Alexe Noptsa guvernatorului Transilvaniei, este eliberat din temniță de Tudor și primit în „serviciul lui militar.”⁴⁵ Tot așa, un Preda armășelul, care la vremea zaverii „aflându-să la închisoarea pușcării [...] pentru fapte tâlhărești”, este eliberat de nimeni altcineva decât polcovnicul Solomon și luat între oamenii săi, participând chiar și la lupta de la Drăgășani⁴⁶. Un altul, pe nume Iordache Fârtat, face arătare în 1824 că „fiind în pedeapsa ocnei pentru vină de fur nepărăsit în leat 1821” și „spărgându-se ocna de către căpeteniile apostataților, pe

⁴⁰ Iorga, *Izvoarele contemporane asupra mișcării lui Tudor Vladimirescu*, 258; vezi și Fotino, *Tudor Vladimirescu și Alecsandru Ipsilante*, 87.

⁴¹ Iorga, *Izvoarele contemporane asupra mișcării lui Tudor Vladimirescu*, 360.

⁴² Iorga, *Izvoarele contemporane asupra mișcării lui Tudor Vladimirescu*, 199.

⁴³ Iancu Enescu, de mai sus, este unul dintre indivizii înrolați cu forța, aducând cu el, ne spune Izvoranu, circa 1000 de oameni, *ibid.*, 357. Alte înrolări de aceeași manieră consemnate în Oțetea et al., *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821. Documente interne*, 1960, III:15-16 (doc. 1 din 7 decembrie 1821). Locuitorii din Baia de Aramă sunt de asemenea înrolați cu forța, vezi Fotino, *Tudor Vladimirescu și Alecsandru Ipsilante*, 20.

⁴⁴ Așa este, de pildă, cazul lui Pau Nicolicescu, un asociat al adalâilor cu care Tudor avusese de furcă înaintea răscoalei, ai cărui oameni trimiși de stăpânire împotriva răsculaților se alătură acestora după ce căpetenia lor este executată. 200 de oameni ai slugerului Costin sunt trecuți sub Tudor, iar între alte căpetenii trimise de stăpânire împotriva lui Tudor, dar care i se alătură fără a-și pierde viața este Serdarul Diamandi, vezi Iorga, *Izvoarele contemporane asupra mișcării lui Tudor Vladimirescu*, 24-26, 242, 246. Bineînțeles, o parte dintre oamenii stăpânirii care i se alătură erau înțeleși cu Tudor dinainte, după cum arată Oțetea, *Tudor Vladimirescu și revoluția din 1821*, 227-23.. Aceasta nu dă însă nicio asigurare cu privire la calitatea oamenilor din subordinea acestor căpetenii.

⁴⁵ Oțetea, *Documente privind istoria României. Colecția Eudoxiu de Hurmuzaki (serie nouă): Solidaritatea românilor din Transilvania cu mișcarea lui Tudor Vladimirescu*, III:342 (doc. 253 din 20 iunie 1821).

⁴⁶ Oțetea et al., *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821. Documente interne*, 1960, III:16-17 (doc. 2 din 16 decembrie 1821).

lângă alți vinovați au scăpat și el”, oferindu-i-se astfel prilejul de a alcătui o ceată de tâlhari, alături de alți colegi ocași eliberați tot atunci⁴⁷. Toți aceștia vor continua să comită fărădelegi chiar și după reprimarea zaverei.

Așadar, dacă „adunarea norodului” era compusă din asemenea personaje peștrițe, e îndoielnic că disciplina ar fi putut fi păstrată în vreun fel, sau că zelul depus de Tudor în oprirea jafurilor neautorizate ar fi fost într-adevăr descurajator. Dimpotrivă, zelul excesiv al lui Vladimirescu s-ar putea să-i fi îndepărtat pe unii din rândurile adunării sale, trecând în rândurile adunării lui Ipsilanti⁴⁸, mai indulgentă cu tâlharii, după cum vom vedea. Apoi, politica aceasta a toleranței zero cu privire la prădăciuni pare chiar să-i fi subțiat considerabil oștile și popularitatea și, în cele din urmă, să-i fi adus sfârșitul căpeteniei revoluționare. După jaful de la Benești și executarea sumară a arnăuților vinovați și a altora asemenea lor, povestește Scarlat Dăscălescu, „au prins și soldații a se degusta de el, a-l părăsi și a se întoarce de unde veniseră, încât nici cu jumătate din câți purceseră n’a ajuns în București.”⁴⁹ Iar mai târziu, după intrarea turcilor în țările române și părăsirea taberei de la Cotroceni, tabloul execuțiilor devine și mai sumbru. Povestește Mihai Cioranu:

„Tudor, într-o distanță de trei poștii, de la Bolintin și până la Găiești, pentru niște asemenea furțișaguri a omorât cu ștreang și cu glonțul douăzeci și doi de panduri în vârsta tinereței, bravi și făcuți pentru războiu. Cu aceasta a adus pe toți căpitani ai acelei oștiri la nemulțumire și la desăvârșita deseperație și ură împotriva-i.”⁵⁰

La poșta Cărcinovului, „după ce au pus de au mai spânzurat alți doi panduri, iarăși pentru niște asemenea hoții”, Tudor cere „căpitaniilor oștirii sale ca să-i dea făgăduiala în scris că, la oricare companie se va mai întâmpla asemenea neorânduiei, căpitaniul acelei companii să răspundă cu viața.” Patru dintre acești căpitani nu pot însă să dea asemenea asigurări⁵¹, fiind trecuți, în consecință, pe lista execuțiilor pe care le ducea la bun sfârșit infama „gardă a uciderii”. Iar după ce Tudor atârnă pe unul dintre acești căpitani de craca unei salcii, adunarea îngrozită este dispusă să-l dea pe mâna lui Iordache, deja suspicios cu privire la Vladimirescu pentru numeroasele sale încercări de conciliere cu Poarta⁵². Privit din acest unghi,

⁴⁷ Tămaș et al., *Revoluția de la 1821 în județul Vilcea*, 238-45 (doc. 103 din 10 septembrie 1824).

⁴⁸ Așa este, de pildă, Gheorghe Cârjaliu care, potrivit lui Ioan Dârzeanu, „vrând a-l curăți slugeru Theodor fiindcă să arăta și cu nesupunere, au prins dă veste și s-au cacerdisit, viind la sârdaru Iordache Olimbie, supt a căruia umbrire adăpostindu-să, s-au înhiătat și cu alți hoțomani și au jăfuit”, Iorga, *Izvoarele contemporane asupra mișcării lui Tudor Vladimirescu*, 64.

⁴⁹ Nicolae Iorga, “Un cugetător politic moldovean dela jumăteatea secolului al XIX-lea: Ștefan Scarlat Dăscălescu,” *Academia Română: Memoriile secțiunii istorice*, III, no. XIII (1932): 27.

⁵⁰ Iorga, *Izvoarele contemporane asupra mișcării lui Tudor Vladimirescu*, 290.

⁵¹ Este vorba despre Ioan Oarcă, Ghiță Cuțui, Iene Ienescu și Ioan Udrăreanu, vezi *ibid.*, 291.

⁵² Episodul trădării și momentele premergătoare descrise în amănunt tot de Mihai Cioranu, *ibid.*, 294-99. Comportamentul lui Vladimirescu confirmat și în *Declarația fraților Dimitrie și Pavel Macedonschi*, unde se afirmă că „omora pe ascuns, în timp de noapte, oameni și căpitani”, vezi Oțetea et al., *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821. Izvoare narative*, V:521.

banditismul se prezintă, fără îndoială, ca unul din elementele centrale ale zaverii din 1821, însă într-un cu totul alt fel decât și l-a imaginat istoriografia de până acum. Raportarea cu mai multă sau mai puțină indulgență la banditismul practicat în sânul oștilor răsculate poate deci să submineze eforturile revoluționare. Iar acest lucru se vede foarte clar dacă luăm în vizor adunarea lui Alexandru Ipsilanti.

Ca și Vladimirescu, Ipsilanti încearcă să ofere asigurări locuitorilor țărilor române cu privire la „buna odihnă și siguranție, atât a însuși persoanei voastre, cât și a averilor voastre”⁵³ și la „ostășeasca bună orânduială” pe care promite s-o păzească⁵⁴. Aceasta nu-i împiedică însă pe oamenii săi să se comporte în aceeași manieră ca și cei ai lui Tudor Vladimirescu, instanțele jafului în rândurile adunării lui Ipsilanti fiind la fel de numeroase⁵⁵. Ce diferă este raportarea cu privire la banditism a căpeteniilor eteriste. Deși există numeroase încercări din partea lui Ipsilanti și a altor comandanți din subordinea sa de a sancționa și limita jafurile⁵⁶, se poate clar observa o indulgență mai mare pentru asemenea comportamente decât ceea ce vedem în sânul taberei lui Tudor. Iată, de pildă, cum răspunde Ipsilanti numeroșilor păgubiți care caută chiar la el dreptatea pentru prădăciunile pătimate de pe urma tâlharilor eteriști:

„[...] pentru că deși mergea unii, alții, dântre cei dosădiți și jăfuiți de să jăluia la prințipul Ipsilant, nu putea să dobândească nici o folosire, căci răspunsul le era de la Ipsilant cum că nu poate să-i facă zapt, fiind oștire nouă și nepusă în regulă, și totdeauna acest fel de ostași noi fac multe lucrări rele împotriva bunei orânduiei până să așază la regulile ostășești. Și așa jăluitorii ieșea plângând și blestemând și pe prințipu Ipsilant și pă adunarea sa.”⁵⁷

Andrei Oțetea constată chiar că ar fi fost o deosebire marcantă între atitudinea lui Tudor Vladimirescu față de jafurile oamenilor săi și cea pe care o afișează Alexandru Ipsilanti în sânul proprie-i tabere, o deosebire care pare chiar să fi contribuit la fricțiunile apărute între cele două căpetenii, Vladimirescu reproșându-i frecvent liderului eterist incapacitatea de a-și ține adunarea în ordine⁵⁸. Și, aș adăuga, o deosebire care nu a provocat în tabăra eteristă dezertări de amploarea

⁵³ Oțetea et al., *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821. Documente interne*, 1959, I:295 (doc. 180 din 23 februarie 1821).

⁵⁴ Oțetea et al., *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821. Documente interne*, 1959, I:319 (doc. 200 din 3 martie 1821).

⁵⁵ Vezi la Oțetea, *Tudor Vladimirescu și revoluția din 1821*, 273; Iorga, *Izvoarele contemporane asupra mișcării lui Tudor Vladimirescu*, 62, 67-68, 83, 254, 282, 363; Iscriu et al., *Izvoare narrative privind Revoluția din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu*, 80-81; *ibid.*, 124-25; Oțetea et al., *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821. Izvoare narrative*, V:307.

⁵⁶ Andrei Oțetea et al., eds., *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821. Eteria în principatele Române.*, vol. IV (București: Academia Republicii Populare Române, 1960), 190-92 (doc. 126 din 23 mai 1821), pp. 195-96 (doc. 131 din 6 iunie 1821).

⁵⁷ Iorga, *Izvoarele contemporane asupra mișcării lui Tudor Vladimirescu*, 78. Aceleași constatări cu privire la neputința lui Ipsilanti de a-și disciplina oamenii la *ibid.*, 363; Iscriu et al., *Izvoare narrative privind Revoluția din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu*, 80-81.

⁵⁸ Oțetea, *Tudor Vladimirescu și revoluția din 1821*, 353, 384.

celor din tabăra lui Vladimirescu și una care l-a ferit totuși pe Ipsilanti de trădarea din interior.

În cele din urmă, indiferent de felul în care se raportează diferitele căpetenii la jaful generalizat al ostașilor lor, și în ciuda tuturor manevrelor de descurajare a acestui comportament, zavera se dovedește a fi un nemaipomenit prilej pentru tâlhărie. Fie că este vorba de jaful deghizat în rechiziție sau jaful ordinar, fără pretenții, pe care-l ocazionaază climatul de insecuritate, adesea performat de indivizi fără nicio legătură cu apostazia⁵⁹, brigandajul se prezintă ca o coordonată de fundal a evenimentului, dar una cu puternice răsfrângeri în prim-plan, asupra căreia actorii implicați nu par să aibă prea mult control. Și nu vorbesc aici doar despre căpeteniile angajate cu mai multă sau mai puțină seriozitate în suprimarea jafurilor, ci și de înșiși participanții de rând ai răscoalei, purtați ca de un tăvălug prin variile roluri prin care structura socială în fierbere îi distribuie. Iar în acest sens, biografia revoluționară a lui Dumitrache Protopopescu ar trebui să fie complet lămuritoare.

Pe durata apostaziei, pe Protopopescu îl găsim, pe rând, în calitate de recruta de oști care să i se opună lui Tudor, apoi de victimă a pandurilor jefuitori, de prizonier al acestora și mai apoi, la intervenția lui Vladimirescu, de secretar în cancelaria căpeteniei revoluționare. După jaful de la Benești și elaborata execuție a arnăuților vinovați, amenințarea lui Tudor cum „că cine va face ca ei, ca ei să pățească”, îi lasă rece pe Protopopescu și pe alți 12 indivizi, care, dimpotrivă, se depărtează de tabăra zavergiilor și se întovărășesc într-o antrepriză haiducească în toată regula. Primele victime: „doi zapcii de ne-au dat cai, arme și vro trei patru mii de lei.”⁶⁰ Apoi,

„aflând că vine un căpitan, Barbu Țapu, de la Căineni, și vreo 15 panduri cu care a (fost) ținut drumul la mulți boieri de i-au jefuit, maior Ciupagea [după toate aparențele, căpetenia acestei cete de tâlhari] ne-a făcut cuvânt: «Că acum e vremea, că cum au luat alții de la noi, să luăm și noi de la alții și să ținem calea acelor».”⁶¹

De unde zis și făcut: „pe care (panduri) i-am luat în puști, dinainte și după urmă, [...] le-am luat acele jafuri, cai, arme, argintării, haine boierești și banii.” Nu este un amănunt minor faptul că toți acești 13 dezertori din tabăra lui Tudor erau „parte boierească”, probând că fărâdelegea tâlhăriei nu cunoaște prejudecățile de clasă⁶². Satisfăcându-și nevoia de a recupera ce li s-a furat furând de la alții, ceata se

⁵⁹ Vezi, de pildă, Oțetea et al., *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821. Documente interne*, 1960, III:268-70 (doc. 107 din 24 martie 1823); Tămaș et al., *Revoluția de la 1821 în județul Vilcea*, 238-45 (doc. 103 din 10 septembrie 1824). Vezi și cazurile adunate de Emil Vărtosu, „Activitatea departamentului de criminalion din București în timpul răzvrătirii dela 1821,” *Arhivele Olteniei IX*, no. 51-52 (1930): 453-58; Emil Vărtosu, „Activitatea departamentului de criminalion din București în timpul răzvrătirii dela 1821,” *Arhivele Olteniei X*, no. 53 (1931): 84-88.

⁶⁰ Oțetea et al., *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821. Izvoare narative*, V: 567.

⁶¹ Oțetea et al., *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821. Izvoare narative*, V: 567.

⁶² Dintre tâlharii eliberați de apostazi din ocna, la care am făcut referire mai sus, face parte și „dumnealui stolnic Cos[ta]n[din] Zătreni”, vezi Tămaș et al., *Revoluția de la 1821 în județul Vilcea*, 238 (doc. 103 din 10 septembrie 1824).

dizolvă, fiecare ducându-se la casa lui. Însă zavera nu era nicidecum pe încheiate, tot așa cum nici incursiunile lui Dumitrache Protopopescu într-ale haiduciei nu aveau să se sfârșească aici.

Dar întâi Protopopescu pare să-și refacă parcursul căci, spune el, „noi, și acasă fiind, nu puteam să trăim de panduri”. După ce se bate cu vreo trei care s-au întâmplat pe la dânsul și pe care-i dovedește cu iataganele, memorialistul se mai trezește într-o altă zi cu vreo alți 5-6 trimiși de polcovnicul Solomon „să ne împuște”, ca să-i răzbune pe ceilalți. „Că așa era vremea, pe împușcat, și noi nu am fost știut”, după cum se scuză el în mod total neconvingător la momentul redactării memoriului. Scăpând din bătaia puștilor acestora, după câteva schimburi de focuri, Dumitrache Protopopescu și frații săi își caută scăparea la însuși Solomon, aflat, se pare, într-una dintre cele mai schimbătoare dispoziții: ba iertându-l și luându-l pe lângă dânsul, ba căzând pradă intrigilor țesute de pandurii „vrajași” Protopopescului și familiei sale. În cele din urmă, după ce suferă o bătaie zdravănă la mâna căpeteniei de panduri, Dumitrache Protopopescu ajunge cu Solomon de îl „avea ca pe cel mai bun copil al lui”, pandur de încredere al acestuia, luând parte la luptele cu turcii de la Zăvideni, și mai apoi de la Drăgășani⁶³.

Eșecul răscoalei fiind de pe acum evident tuturor părților implicate (rușii nu s-au arătat așa cum se promisese, Tudor fusese asasinat, iar atât Solomon, cât și Ipsilanti dezertaseră în Ardeal), lui Protopopescu nu-i rămâne decât să refacă ceata de bandiți de mai-nainte și să cadă asupra unei stâni ungurești de pe „muntele Lotrului”, unde se adăpostise „un egumen cu o sumă de bani la dânsul, cu doi arnăuți și doi țigani, cu două saxanale.” Protopopescu descrie jaful cu o nonșalanță rar întâlnită în asemenea texte, nemaisinchisindu-se de asemenea raționalizări precum cea formulată de maiorul Ciupagea, la primele lor ieșiri în haiducie („că cum au luat alții de la noi, să luăm și noi de la alții”). Fiindcă egumenul îl cunoștea pe unul dintre bandiți, sarcina tâlhăriei se îngreunează, cunoscutul mijlocind cruțarea călugărului, mai ales că „se uni și Ciupagea cu el”. Dumitrache Protopopescu însă, „văzând a lor slăbiciune”, mimează buna înțelegere, pe care ține s-o marcheze cu o spovedanie creștinească în fața egumenului, în particular:

„[...] și așa am mers cu el sub un brad frumos mai de o parte, zicând: «Vezi tu, călugăre, că eu nu umblu după spovedit, ci după bani. Acum strig feciorilor mei de te face ciopăți; adu banii». Ajungându-l un cutremur, el de frică s-a dus în covergă unde doborâse saxanalele și a luat galbeni 100, de mi-au adus, zicând către ceilalți ai mei ce ședea acolo și mânca niște jimble, că a luat o cărtică, și aduse suta de gălbinași.”⁶⁴

Iar după acest jaf și vreo alte câteva încăierări cu turcii, Dumitrache Protopopescu ajunge să scape în „țara nemțească”, asemenea multor altor zaverii dispersați de armatele otomane.

⁶³ Oțetea et al., *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821. Izvoare narative*, V: 567-73.

⁶⁴ Oțetea et al., *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821. Izvoare narative*, V: 573.

Cu tot senzaționalismul mărturiei sale și cu toate detaliile de care merită sau nu să ne îndoim, cred că parcursul lui Protopopescu produce mai multă înțelegere cu privire la banditism și revoluție decât cele mai multe dintre mențiunile izolate și decontextualizate de care dispunem⁶⁵. În memoriul Protopopescului vedem cum zavera face din același individ întâi un supus al boierilor potrivnici răscoalei, apoi un pandur în adunarea lui Tudor. Îl vedem pe același, ba retrăgându-se acasă, ținându-se departe de răscoală, ba nevoit să i se alăture pentru a-și salva pielea. Apoi, în mod paradoxal, cum ar crede unii, îl găsim pe același Protopopescu atât în ipostaza de victimă, cât și în cea de practicant al jafului.

Nu cred că e nimic curios în această secvență de identități. Revoluția – la fel ca războiul sau tulburările social-politice de orice fel – produce, fără îndoială, oportunități sporite pentru jaf, pe care unii nu ezită să le sesizeze, după cum am văzut. Dar revoluția produce și perturbări serioase la nivelul structurii sociale, azvârlindu-i pe indivizi în cele mai improbabile ipostaze, privându-i de controlul (și așa limitat la începuturile modernității) asupra propriei lor vieți. Revoluția se prezintă, astfel, ca o amplificare a tensiunilor existente la nivelul relațiilor sociale, adică o amplificare a acelorași tensiuni responsabile de producția de banditism în timpuri mai stabile. Priviți din acest unghi, bandiții revoluției nu sunt diferiți de cei ai vremurilor de pace (uneori sunt chiar aceeași!). Și aceștia, ca și echivalenții lor pre sau post-revoluționari, au biografii marcate de episoade de conformism și obediență, de evadări în legalitate, de adaptare la situații sau cerințe, unii dintre ei chiar manifestând regret cu privire la actele lor de brigandaj⁶⁶. Nici acum (sau mai ales acum), în climatul tulbure al zaverei, o identificare completă a acestor indivizi cu rolul de bandit în care-i distribuie structura socială n-ar fi deloc onestă. Iar Dumitrache Protopopescu o demonstrează cu prisosință, căci în decursul câtorva luni el este, pe rând, opozant al revoltei, participant pasiv, participant activ, „parte boierească”, pandur, victimă a jafului și, în același timp, tâlhar de drumul mare.

Tocmai pentru că acești indivizi se „află supt vremi”, cum bine zicea cronicarul, merită să chestionăm și dacă nu cumva vremurile acestea excepționale, de revoltă, și-au pus amprenta la modul excepțional asupra destinelor lor. Fie că vorbim de tâlhari, de panduri ce s-au depărtat de „folosul obștesc”, sau de indivizi pur și simplu aflați la cheremul structurii sociale în fierbere, trebuie să ne închipuim că acești indivizi au fost expuși, într-o mai mare sau mai mică măsură, ideologiei revoluționare. Sau poate ar trebui, din contră, să ne imaginăm ca ei să se fi arătat

⁶⁵ Deși nu atât de detaliate și nonșalante ca mărturiile lui Dumitrache Protopopescu, depozițiile unor zavergii vinovați de tâlhărie descriu totuși parcursuri similare; vezi, de pildă, parcursurile arnăuților bimbașei Anastase în Oțetea, *Documente privind istoria României. Colecția Eudoxiu de Hurmuzaki (serie nouă): Solidaritatea românilor din Transilvania cu mișcarea lui Tudor Vladimirescu*, III:395-411 (doc. 296, Sibiu, 21 iulie 1821).

⁶⁶ De pildă, unul dintre tâlharii eliberați din ocnă de apostatați, după ce participă la un jaf se căiește de faptele sale și abandonează ceata, apucându-se de „de munca câmpului cu toată credința și dreptatea până acum, făcând părăsire de toate relele purtări.”, vezi Tămaș et al., *Revoluția de la 1821 în județul Vilcea*, 242 (doc. 103 din 10 septembrie 1824).

complet insensibili la proclamațiile citite și discursurile rostite de căpeteniile zaverii? Oricât de pertinentă sau nu ar părea întrebarea, ea constituie adesea un argument al vechii tradiții istoriografice cu privire la haiduci, care vede în aceștia niște indivizi pentru care revolta populară nu este decât o urmare firească a revoltei lor personale, pe care au purtat-o singuri până la trezirea maselor. Cred că până la a califica-o drept ficțiune romantică, asemenea atâtor altor concluzii ale vechii istoriografii, chestiunea impactului ideologiei revoluționare asupra haiducilor pătași ai zaverii mai merită adresată încă o dată.

Răspunsul la întrebare se lasă însă găsit cu greutate, din moment ce nici măcar atitudinile populare cu privire la evenimentele din 1821 nu s-au aflat sub lupa prea multor istorici⁶⁷. „Istoria intervenției maselor țărănești în mișcarea lui Tudor Vladimirescu rămâne încă de făcut”⁶⁸, chiar și la aproape 50 de ani de când Andrei Oțetea făcea constatarea aceasta, în versiunea lui cu privire la evenimentele din 1821. Or, în lipsa unor asemenea istorii ale zaverii – de jos în sus, dinspre zaverii spre căpetenii – sarcina de a schița ce i-a determinat pe unii să se alătore adunărilor revoluționare (ideologia, interesul personal, hazardul?) este dificil de împlinit. Cu toate acestea, în limitele pe care mi le permit prezenta lucrare și materialele disponibile, voi încerca un răspuns.

Importantă în determinarea atitudinilor populare cu privire la zaveră este în primul rând originea socială a participanților. Potrivit estimărilor lui Ioan Neacșu, cam 75% dintre cei care i s-au alăturat lui Tudor proveneau din tagma pandurilor olteni⁶⁹. Felul în care se asociază o bună parte dintre ei mișcării are prea puțin de-a face cu ideologia și promisiunile revoluției și mult mai mult cu instituția patronajului, încă puternică la noi, pe toată durata secolului al XIX-lea. De cele mai multe ori, rândurile armatei revoluționare se îngroașă în masă, și nu prin recrutări individuale, pandurii trecând între răsculați doar odată cu căpetenia de care depind⁷⁰. Doar așa putem înțelege și numeroasele eforturi ale lui Vladimirescu de a convinge diverse căpetenii de panduri să i se alătore, căci de aderența acestora depindea și mărimea efectivelor pe care se putea baza⁷¹. Este, de altfel, modul prin

⁶⁷ Cel mai relevant studiu până la ora actuală rămâne cel semnat de Mihai, *Revoluția și mentalitatea în Țara Românească*.

⁶⁸ Oțetea, *Tudor Vladimirescu și revoluția din 1821*, 332.

⁶⁹ Ioan Neacșu, “Participarea locuitorilor satelor din Oltenia la Răscoala din 1821,” *Studii. Revistă de istorie* XI, no. 2 (1958): 100.

⁷⁰ Vezi, de pildă, cum poruncește Ioan Solomon oamenilor săi, adunați pentru a suprima zavera, să se alătore adunării lui Iordache Olimpiotul, P. Georgescu, *Amintirile Colonelului Ioan Solomon* (Vălenii-de-Munte: Tipografia «Neamul Românesc», 1910), 21.

⁷¹ Căpitanul Iancu Enescu aduce cu sine, dacă ar fi să-l credem pe C. Izvoranu, circa 1000 de panduri, dar doar după ce Tudor ordonă jefuirea casei acestuia fiindcă refuzase să se alătore, Iorga, *Izvoarele contemporane asupra mișcării lui Tudor Vladimirescu*, 357.

care el însuși reușește să strângă în jurul său atâția panduri, după cum mărturisesc mai mulți contemporani de-ai săi⁷².

Patronajul explică totodată și avântul unora dintre acești panduri în antreprize de jaf. Un Ioan Pioariu, adus în fața justiției în 1822 pentru tâlhării comise în vremea zaverei, se justifică că nu a făcut decât să urmeze ordinele căpitanului Magheru, ale cărui isprăvi tâlhărești le cunoaștem deja⁷³. Un altul, înregistrat de poliția din Sibiu cu numele de Naum Bonts, se apără și el în fața anchetatorilor spunând că în vremea răscoalei el nu era decât „un simplu arnăut, iar Gheorghe Chirzacu a fost căpitanul nostru. La ordinul căpitanului trebuia să jefuiesc ce dorea acesta. Prada o prelua comandantul și dispunea de ea.”⁷⁴ Bineînțeles, asemenea declarații trebuiesc privite cu oarecare circumspecție, căci inculpații ar fi putut utiliza asemenea tertipuri pentru a se disculpa pur și simplu. Dar a le descalifica complet ar fi cu totul neîndreptățit, având în vedere profilul unora dintre căpetenii (vechi haiduci, mai mult sau mai puțin notorii) și legăturile patronale care determină comportamentele clienților lor. Și nu doar patronajul, ci și vechi complicități la jaf, de dinaintea răscoalei, i-ar fi putut lega între ei pe unii dintre acești panduri care „de la un timp duceau o viață de tâlhari”⁷⁵, așa cum remarcă Naum Rîmniceanu, nu fără urmă de adevăr, după cum am văzut deja.

Patronajul și complicitățile infracționale de dinaintea răscoalei nu sunt însă singurele capabile să dea în totalitate seamă motivațiilor care i-au determinat pe unii să se alăture adunărilor revoluționare. Atât pandurii, cât și arnăuții sunt două corpuri slujitorești cunoscute pentru dispoziția lor către răzvrătire atunci când lefurile, drepturile și privilegiile le sunt amenințate de către domnie. Răscoala pandurilor din 1815⁷⁶ și cea a arnăuților din 1819⁷⁷ stau mărturie în acest sens. De altfel, ceea ce n-au reușit aceste răscoale, anume reprimirea în slujba de panduri a unora și neimpunerea la dăjdia a întregii tagme, este promisă în cea condusă de Tudor⁷⁸. Iar acestea vor fi fost motive suficiente pentru a-i convinge pe unii să se alăture. Tot în anii premergători răscoalei este posibil ca între panduri să se fi forjat

⁷² Iorga, *Izvoarele contemporane asupra mișcării lui Tudor Vladimirescu*, 32, 232-33. O analiza în manieră weberiană cu privire la „carisma” lui Tudor Vladimirescu, la Mihai, *Revoluția și mentalitatea în Țara Românească*, 117-22.

⁷³ Oțetea et al., *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821. Documente interne*, 1960, III:41-43 (doc 14 din 20 ianuarie 1822).

⁷⁴ Tămaș et al., *Revoluția de la 1821 în județul Vilcea*, 133 (doc. 57 din 7 iunie 1821). Originalul în limba germană în volumul Oțetea, *Documente privind istoria României. Colecția Eudoxiu de Hurmuzaki (serie nouă): Solidaritatea românilor din Transilvania cu mișcarea lui Tudor Vladimirescu*, III:305-7 (doc. 230 din 7 iunie 1821).

⁷⁵ Iscru et al., *Izvoare narative privind Revoluția din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu*, 115.

⁷⁶ Ioan Neacșu, “Revolta pandurilor din decembrie 1814 - februarie 1815,” *Studii. Revistă de istorie X*, no. 1 (1957): 133-42; Alexandru Vianu, “Despre legăturile dintre revolta adalților, răscoala sîrbilor și acțiunea organizată de Iordache Olimpiotul în vara anului 1815 în Țara Românească,” *Romanoslavica*, no. XI (1965): 117-23.

⁷⁷ Sava Iancovici, “Revolta unor arnăuți în 1819,” *Studii și articole de istorie*, no. 5 (1963): 447-55.

⁷⁸ Iorga, *Izvoarele contemporane asupra mișcării lui Tudor Vladimirescu*, 21, 69, 237.

conștiința apartenenței la o categorie socială aparte, distinctă de cea a țăranilor clăcași sau moșneni, scutită de anumite dări și beneficiară a unor privilegii⁷⁹. La acestea trebuie adăugați lungii ani de camaraderie, petrecuți în vremea războiului din 1806-1812, când sub comanda aceluiași Tudor Vladimirescu, pandurii olteni i-au înfruntat pe turci de nenumărate ori, precum și numeroasele eforturi ale autorităților rusești din aceeași vreme de a insufla corpurilor ostășești organizate pe teritoriile ocupate sentimentul patriotic, la pachet cu proaspăta ideologie națională⁸⁰. Or, în lumina acestor realități, și ținând cont de predominanța pandurilor și arnăuților în compoziția adunărilor patronate de Vladimirescu și Ipsilanti, este clar că discursul revoluționar vehiculat de aceștia nu este menit să politizeze masele, ci se adresează unor mase deja politizate, cu o identitate socială aparte, care nu vine decât să completeze solidaritățile de clasă și relațiile patron-client pre-existente.

Dintre toate aceste idei pe care le asumă pandurii răsculați, una se dovedește mai puternică și mai amenințătoare la adresa ordinii existente, datorită uriașului potențial subversiv pe care-l adăpostește. Mai mult decât în orice alt moment premergător răscoalei, se observă în rândurile clasei majoritare vehicularea unei uri viscerale împotriva claselor avute, grupate în imaginarul epocii sub denumirea generică de ciocoime⁸¹. Comentatorii contemporani zaverii, adesea membri ai elitelor economice moldo-vlahe (deci dintre „ciocoi”), rareori ratează ocazia de a înfățișa această atitudine potrivnică lor.

„Așa înverșunându-să țăranii, – povestește Iordache Golescu despre retragerea sa în Ardeal – pă unde treceam, tot ciocoiu mă zgonea. Uideo, ciocoiule! Uideo, ciocoiule, auzeam în urma mea. Iar pă boieri, boiernași, negustori, negustorași, arândași, meșteri și orice om vedea cu o jăbea, cu un anteriiăș mai curat înbrăcați, până la piele îi despuia craii.”⁸²

Același tablou îl găsim și la Ilie Fotino, cu tot cu jargonul aferent: „Nimeni nu mai cuteza să umble pe drumu îmbrăcatu cu haine bune: căci, dupe ce se uitau, la aceia cari le purtau, ca nisce fere sălbaticе, apoi îi și insultau, adresându-le pe lângă altele și cea mai disprețuitoare cualificare populară de ciocoi.”⁸³ Iar pentru anumite obraze, cum sunt de pildă cele care redactează memoriul din decembrie 1822, astfel de atitudini și răscoala în întregimea ei nu pot semnaliza decât lupta de clasă fățișă, căci „ridicarea armelor de către romîni nu poate fi socotită altfel decât războiul

⁷⁹ Scurta notă ‘sociologică’ a lui Ilie Fotino cu privire la panduri vine să confirme imaginea de sine pe care aceștia și-au creat-o, Fotino, *Tudor Vladimirescu și Alecsandru Ipsilante*, 12.

⁸⁰ Vezi detalii la Emil Vărtosu, “Despre corpul de voluntari eleni creat la București în 1807,” *Studii și materiale de istorie medie V* (1961): 531-37. Despre patrie în discursurile epocii la Mihai, *Revoluția și mentalitatea în Țara Românească*, 102-5.

⁸¹ Cu privire la termen și acoperirea socială pe care o presupune acesta, vezi ibid., 115-16; Constanța Vintilă-Ghițulescu, *Evgheniți, ciocoi, mojiți: despre obrazele primei modernități românești 1750-1860* (București: Humanitas, 2013), 48-57.

⁸² Iscru et al., *Izvoare narative privind Revoluția din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu*, 181.

⁸³ Fotino, *Tudor Vladimirescu și Alecsandru Ipsilante*, 85-87.

săracilor împotriva celor socotiți bogați, și nu o cerere cu arma în mână a drepturilor naționale și a încetării nedreptății.”⁸⁴

Aceasta fiind atitudinea generală, merită să ne întrebăm ce înrâurire va fi avut ea asupra pandurilor îndepărtați de „folosul de obște”? Din spusele lui Iordache Golescu și cele ale lui Fotino de mai sus, reiese că ciocoi se vor fi aflat între țintele predilecte ale jafului. Dumitrache Protopopescu, și el „parte boierească”, o învață pe pielea lui. Pe când se afla la Tâmba, asediat de zaveronii „în casele lui Manolache Fiotu”, lui Protopopescu i se reproșează complicitatea cu ciocoi chiar de către pandurii din slujba lui. Strigați pe nume de către cei de afară, „fiind iarăși dintre frații lor, au început toți ai noștri să întoarcă puștele către mine, zicând: «că și acum țiiu cu ciocoi?»”⁸⁵. Iar după întoarcerea armelor urmează, bineînțeles, jaful și captivitatea memorialistului în tabăra lui Vladimirescu.

Cum ar trebui, așadar, să ne raportăm la atitudinea anti-ciocoiască pe care o afișează până și acei dintre panduri care se vor fi alăturat revoluției nu din loialitate față de căpetenia sub care se aflau și pentru a profita de pe urma oportunităților crescute de jaf pe care zavera le-o oferea? Putem oare vorbi de haiducie în sensul vehiculat de vechea istoriografie?

Răspunsul potrivit ar fi mai degrabă negativ. În mod evident, pandurii jefuitori asumă jargonul revoluționar, și poate chiar interiorizează disprețul autentic la adresa ciocoimii, însă aceasta nu înseamnă automat că acțiunile lor haiducești repară nedreptățile, produc justiție socială sau îmbracă haina protestului, indiferent că vorbim de unul puternic sau slab articulat, cum tind să-l califice unii sau alții dintre istorici. La fel ca în cazul bandiților din vremuri mai puțin tulburi, în alegerea victimelor pot interveni tot felul de impedimente sau preferințe de ordin moral (de pildă, nu dintre prieteni sau dintre membrii comunității complicitare). Privită din acest unghi, jefuirea ciocoilor, în condițiile în care la nivel popular discursul anti-ciocoiesc era deja bine înrădăcinat la momentul zaverii⁸⁶, nu apare decât ca moralmente acceptabilă, mai ales când chemarea căpeteniei revoluționare la

⁸⁴ Oțetea et al., *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821. Documente interne*, 1960, III:227 (doc. 94 din decembrie 1822). Aceeași evaluare a răscoalei și la Naum Rîmnicianu, în Iscru et al., *Izvoare narative privind Revoluția din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu*, 114-15: „iar ura lor să o îndrepte de îndată asupra stăpânirii, și asupra întregii tagme boierești, fără alegere, să-i omoare pe toți de la mic la mare, să ia în stăpânire averile acestora iar ei să ajungă boierii țării în locul lor.”

⁸⁵ Oțetea et al., *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821. Izvoare narative*, V:565. Trebuie spus totuși că acțiunea pandurilor de la Tâmba era autorizată de Tudor, împreună cu Protopopescu aflându-se visterul Constantin Crăiniceanu și căpitanul Dumitrache Colțan, trimiși de stăpânire împotriva răzvrătitudinii. Dar dacă prinderea oamenilor stăpânirii era autorizată, jaful petrecut e foarte probabil să nu fi fost autorizat, deoarece Vladimirescu, la insistențele Protopopescului, încearcă ulterior, fără succes, să obțină bunurile pe care i le-au jefuit pandurii.

⁸⁶ Atitudinea potrivnică ciocoimii este bine reprezentată în folclor, iar în cronică versificată „Istoria faptelor lui Mavrogheni vodă” este documentată în mediul cazon al oștirii încropite de Mavrogheni, vezi Dan Simonescu, ed., *Cronici și povestiri românești versificate: sec. XVII-XVIII* (București: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1967), 255.

jertfirea „averil[or] cele rău agonisite ale tiranilor boieri” poate fi invocată de oricare dintre pandurii cu gândul la jaf.

La extensiunea sa maximă, conceptul de **infracționalitate socială**⁸⁷ – adus frecvent în discuție cu privire la comportamente ilegale care totuși înfăptuiesc o oarecare dreptate socială –, ar putea include și aceste fapte. Însă și în vremea răscoalei, ca mai tot timpul când vorbim de banditism, și omul de rând are de suferit de pe urma haiducilor⁸⁸, chiar dacă preferința lor firească este pentru punga generoasă a boierului sau negustorului, nemaipunând la socoteală că nici de data aceasta plebea nu devine peste noapte ținta redistribuirii averilor prădate. Ținerea drumurilor n-a fost niciodată un mecanism de îndreptare a relelor și contestare a nedreptății, și nu cred că dobândește acest statut nici în 1821. Cred că mai îndreptățite la acest statut sunt multiplele acțiuni colective ale țăranilor, mai ales din prima parte a răscoalei, până la acordul lui Tudor cu boierii de la București. Refuzul de a presta îndatoririle față de stăpâni, îngrădirea și lucrarea moșiilor acestora, confiscarea cerealelor tănuite, demolarea morilor lor, atacarea și incendierea conacelor, „centrul și simbolul material al puterii boierești”⁸⁹, laolaltă cu fugărirea zapciilor și autorităților domnești și refuzul de a plăti dăjdiile au mult mai multă încărcătură protestatară decât jefuirea unor ciocoi și acumularea prăzilor în beneficiul propriu⁹⁰. Există infinit mai mult potențial subversiv în atitudinea unui anume Neagoe Marinescu, care-i îngreădește și lucrează via lui Dumitrache Protopopescu, dându-i socoteală pentru aceasta cum „că nu mai sunt ciocoi în țară”, ocărându-l și atacându-l cu sapa, decât în oricare altă haiducie petrecută în vremea zaverii⁹¹.

Că zaverгии bandiți interiorizează și asumă aceleași atitudini anti-ciocoiști ca și marea masă țărănească este, într-adevăr cât se poate de plauzibil, căci și ei provin din aceleași pături sociale care au de suferit de pe urma unor asemenea stăpâni. Cu toate acestea, e greu de acceptat și dovedit că jafurile lor vor fi acționat ca un mecanism de protest, redistribuire și justiție socială. Dacă revenim la binecunoscutul caz al țăranilor doljeni acuzați de „hoție și rebelie” în 1842, o să observăm că o seamă dintre tâlharii aduși în fața justiției se află totodată și printre

⁸⁷ O trecere în revistă a conceptului și utilitatea pe care o poate dovedi în analiza infracționalității la John Lea, “Social Crime Revisited,” *Theoretical Criminology* 3, no. 3 (August 1999): 307-25, <https://doi.org/10.1177/1362480699003003003>.

⁸⁸ Un țăran oarecare jefuit de un pandur al lui Tudor este menționat în relatarea lui C. Izvoranu, în Iorga, *Izvoarele contemporane asupra mișcării lui Tudor Vladimirescu*, 370-71, vezi și 360-61. Jaful fără discriminare al zaverгийн înregistrat și de Mihai Cioranu, în *ibid.*, 254.

⁸⁹ Oțetea, *Tudor Vladimirescu și revoluția din 1821*, 332.

⁹⁰ Câteva cazuri de nesupunere și contestatare, în Oțetea et al., *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821. Documente interne*, 1960, III:164-65 (doc. 67 din 14 octombrie 1822), 166-68 (doc. 69 din 17 octombrie 1822).

⁹¹ Oțetea et al., *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821. Izvoare narative*, V:566. Din acest conflict cu Neagoe Marinescu se va naște ulterior și vendeta cu pandurii din corpul lui Solomon, se pare rude ale rănitului.

semnatarii unor jălbi date „la Măria Sa pentru împovărarea ce ni se face de datoriile proprietății”⁹². Ele apar anchetatorilor, și ar trebui să apară și istoricilor (în lipsa dovezilor documentare și a altor cazuri similare), ca două momente distincte din biografiile acestor haiduci. Situația în care se găsesc aceștia, ziua jăluitoare la domnie, noaptea tâlhar de codru, pledează împotriva încadrării actorului social de la începuturile modernității în tipologii prestabilite. Ei sunt și una și alta, în funcție de cum consideră ei că își pot negocia mai bine situația în cadrul structurii sociale existente și de cum catadicsesc ei să se angajeze în diferitele sfere ale activităților lor sociale⁹³. Or, lucrurile nu par să fi stat diferit nici în cazul numeroaselor acte de brigandaj care au însoțit răscoala din 1821.

Așadar, momentul revoluționar dă frâu liber, cum era de așteptat de altfel, acelor atitudini care înaintea izbucnirii erau vociferate de obrazele mai de jos doar printre dinți sau doar în folclorul propriu, când boierii nu erau prin preajmă. Banditismul, în schimb, apare mai degrabă ca o consecință nedorită a răscoalei, nefastă atât pentru vechile autorități, cât și pentru cele nou-instituite, punând în pericol bunul mers al revoluției și cuceririle acesteia și hrănindu-se fără discriminare din averile cele multe ale celor puțini și din cele puține ale celor mulți. Este totodată și una din consecințele cele mai de durată ale revoluției, neîncetând nici cu capitularea liderilor, nici cu înăbușirea acesteia. Câți dintre pandurii și arnăuții adunărilor nu se vor fi datat jafului în timpul răscoalei, se vor fi apucat de tâlhărie după înfrângerea ei, împinși de circumstanțe și de autoritățile urmăriitoare. Iar cum mizeria tinde să hrănească mai multă mizerie, alți indivizi, pe care climatul de insecuritate din vremea zaverei și cel instalat după încheierea ei îi va fi lăsat fără prea multe posibilități legale de a-și continua traiul, își caută și ei izbăvirea în brigandaj. Astfel, perioada primelor domnii pământene se prezintă ca o vreme a haiducilor, comparabilă în amploare și intensitate doar cu perioada domniei lui Caragea⁹⁴. Și tot ca în vremea lui Caragea, abundența bandelor de tâlhari și incapacitatea autorităților de a pune capăt jafurilor acestora lasă mult mai mult loc negocierii unei

⁹² Vulpe, *Mentalități în Oltenia perioadei regulamentare*, 236 (doc. 63 din 5 iunie 1842). Un alt document al procesului atestă, într-adevăr, că un înscris iscălit de 65 de săteni în acest scop fusese redactat de aceștia, fiind ulterior confiscat de autorități, *ibid.*, 256 (doc. 66 din 6 iulie 1842).

⁹³ Dacă ar fi să încadrăm atitudinile acestea în schema de răspunsuri de care dispune individul la presiunea venită din direcția structurii sociale, schemă întocmită de sociologul Robert K. Merton, tâlhăria s-ar încadra la ceea ce el numește „inovatie”, pe când revolta și, într-o oarecare măsură, darea de jalbe s-ar încadra în categoria „răzvrătirii”. Merton atrage însă atenția că în niciun caz nu se referă la niște tipologii individuale: „Examination of how the social structure operates to exert pressure upon individuals for one or another of these alternative modes of behavior must be prefaced by the observation that people may shift from one alternative to another as they engage in different spheres of social activities.”, Robert King Merton, *Social Theory and Social Structure*, Enlarged edition (New York London: The Free Press Collier-Macmillan, 1968), 133.

⁹⁴ Vezi pe larg la Ioan Neacșu, „Haiducia în Țara Românească între 1822 și 1828,” *Studii și articole de istorie*, no. XI (1968): 221-31. Pentru jafurile arnăuților dispersați imediat după răscoală, vezi Claudiu Neagoe, *Arnăuții în Țările Române: (secolele XVIII-XIX) studiu istoric* (București: Ars Docendi, 2010), 123-25.

grațieri. De pildă, un Duță „harambașa de tâlhari”, după doi ani de haiducie, „acum, viindu-și în cunoștință, cere mila domniei” și obține la 14 octombrie 1822 o carte de iertare de la domnitorul Grigore Ghica⁹⁵, tot așa cum Iancu Jianu beneficiază pentru a treia oară de clemența domnească în 1823⁹⁶.

În concluzie, climatul instabil pe care-l declanșează zavera și incapacitatea acesteia de a-și livra integral și la timp promisiunile face ca prăpastia dintre aspirațiile participanților și posibilitățile satisfacerii lor să se mărească. Deși produce și promovează așteptări mari, revoluția oferă prea puțină satisfacție în acest sens maselor cărora i se adresează. În atari condiții, apelul la mijloace ilegale sau neautorizate care să satisfacă aceste așteptări le apar participanților la zaveră ca fiind mult mai la îndemână sau chiar de-a dreptul justificate. Pe lângă faptul că produce dezechilibre majore la nivelul structurii sociale, favorizând proliferarea banditismului, revoluția se hrănește și din banditismul deja existent, încercând să aducă de partea sa pe acei indivizi neaserviți intereselor puterii, pe care caută să o răstoarne, totodată unii pricepuți în mânăuirea armelor și obișnuiți cu traiul greu prin munți și codri. Asemenea indivizi pot, în principiu, să-și depășească ambițiile individuale, asumând țeluri revoluționare colective, însă când o fac, acțiunile lor capătă o substanță diferită, una cu adevărat politică, care-i ridică deasupra statutului de tâlhar la drumul mare.

Istoria lumii abundă în asemenea figuri, doar că atunci când ajung sub lupa celor mai judicioși dintre istorici, banditismul lor apare mai degrabă ca o treaptă premergătoare carierei lor politice, decât ca parte integrantă a acesteia⁹⁷. La noi, se poate vorbi în asemenea termeni despre Iancu Jianu, care-și lasă în vremea zaverii priceperea haiducească la o parte ca să și-o dezvolte pe cea diplomatică, sau despre Iordache Olimpiotul care, dacă va fi fost într-adevăr bandit înaintea revoltei, ajunge în timpul acesteia să-i influențeze decisiv mersul, însă fără apelul la haiducie,

⁹⁵ Oțetea et al., *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821. Documente interne*, 1960, III:165-66 (doc. 68 din 14 octombrie 1822). Trebuie menționat că pe lângă domnitor a stăruit și „dumnealui biv vel clucer Constatin Brăiloiu, ispravnic ot sud Gorj”.

⁹⁶ Eudoxiu Hurmuzachi and Nicolae Densușianu, eds., *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. 10 (București: Stabilimentulu graficu Socecu & Teclu, 1897), 222-25.

⁹⁷ Așa sunt, de pildă, Pancho Villa în Mexic sau Caragheorghe în Serbia, ambii activând ca bandiți în timpul tineretii, înaintea implicării lor în revoluțiile naționale pe care le-au condus ulterior, vezi Chris Frazer, *Bandit nation: A history of outlaws and cultural struggle in Mexico, 1810-1920* (Lincoln: University of Nebraska Press, 2006), 188-204; Petrovic, “The Role of Banditry in the Creation of National States in the Central Balkans During the 19th Century: A Case Study: Serbia.” În același mod ne putem raporta și la Pazvantoglu, a cărui carieră politică este precedată de una haiducească, vezi Anatolij Filippovič Miller, *Mustapha Pacha Bairaktar*, Études et documents concernant le Sud-Est Européen 7 (Bucarest: s.n., 1975), 109. Există și o specie intermediară, a banditului care nu reușește să se transforme în lider al unei mișcări sociale, însă care dă o consistență politică activității sale, transformându-se în „terrorist”. Jesse James, în ciuda recuperării sale de către o bună parte a istoriografiei ca bandit (social sau de rând), este surprins de cel mai recent biograf al său mai degrabă în termenii terorismului, fiind un aprig apărător al confederatismului post-belic american și dovedind un conservatorism acerb, vezi T. J Stiles, *Jesse James Last Rebel of the Civil War* (New York: Vintage Books, 2003).

„nesuferind dânsul jafurile”, după cum ne mărturisește unul dintre oamenii săi. Banditismul și revolta se configurează deci ca reacții distincte la aceleași presiuni și încercări venite din direcția structurii și relațiilor sociale de la începuturile modernității. De aceea ele nu trebuiesc confundate și nici substituite una alteia, căci una vizează negocierea relației individului (sau cel mult al grupului, în forma cetei de haiduci) în cadrul structurii și relațiilor sociale existente, în timp ce cealaltă e mult mai ambițioasă și vizează renegocierea colectivă a însăși structurii sociale și a relațiilor care derivă din aceasta.